

Emilia Kubicka
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
ekubicka@umk.pl

CZY MÓWIAĆ PROSTSZYM JĘZYKIEM, MÓWIMY PROŚCIEJ? FORMALNIE NARZĘDNIKOWE FRAZY CHARAKTERYZUJĄCE MÓWIENIE¹

Słowa kluczowe: metatekst, formalny narzędnik, adverbialne

Keywords: metatext, formal instrumental case, adverbials

Wyrażenia, których centrum jest quasi-imiesłów *mówiąc* lub jego różnojęzyczne odpowiedniki, są od jakiegoś czasu przedmiotem intensywnych badań, dotyczących ich właściwości formalnych (Moroz 2007), składniowych (Stępień 2014b), semantycznych (Bellert 1977; Stępień 2014b) i pragmatycznych (Birzer 2012, 2015, 2016). W sposób systematyczny próbowano też opisać wyrażenia adverbialne wchodzące na miejsce otwierane przez quasi-imiesłów (por. Niehüser 1987; Kubicka 2017)². W niniejszym tekście przedmiotem prezentacji jest konkretny typ wypełnień tego miejsca, mianowicie konstrukcje narzędnikowe typu *językiem współczesnym, piłkarskim, biologii, nastolatków, pani Dulskiej*. Stanowią one najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę uzupełnień *mówiąc*, poza tym, tak jak zgramatyzowany quasi-imiesłów, same są produktami operacji semantycznej opartej na rzeczowniku *język*.

¹ Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w latach 2015–2018 na podstawie decyzji DEC-2014/14/E/HS2/00281.

² Stan badań nad tą konstrukcją w różnych językach omówiłam w artykule Kubicka 2017.

Jak pokazałam w innym tekście (Kubicka 2017: 107–109³), wyrażenia wchodzące na miejsce otwierane przez metatekstowe *mówiąc* odnoszą się albo do operacji na komunikacie, albo do projektowania przez nadawcę jego oceny (w tej grupie znajdują się wyłącznie przysłowki, np. *szczerze, uczciwie, żartobliwie, serio*). Operacje na komunikacie mogą dotyczyć wyboru systemu znaków (w tym języka czy stylu, np. *potocznie, po ludzku, brutalnie, po heglowsku*) lub przekształcania treści w celu dopasowania wypowiedzi do możliwości percepcyjnych odbiorcy (jej skrócenia, np. *krótko, z grubsza*; uproszczenia, np. *ogólnie, generalnie, prościej*; doprecyzowania, np. *ściślej, dokładniej*). Frazy narzędnikowe fundowane na *językiem* komentują wyłącznie operacje na komunikacie polegające na wyborze systemu znaków.

1. Klasa formalnych narzędników a wyrażenia narzędnikowe wchodzące na miejsce otwierane przez *mówiąc*

Wyrażenia formalnie narzędnikowe z redundantnym⁴ w wypowiedzeniu rzeczownikiem *językiem* (rzadziej w tekstach pojawiają się *słowami, slangiem* i *żargonem*) należą do wyodrębnianej od ponad 150 lat⁵ grupy narzędników pełniących funkcję przysłówka (sposobu). Te oparte na *językiem* jako osobna grupa zostały wyróżnione tylko przez Marię Frankowską (1982).

1.1. Konstrukcjom tym – jako ich typowe przykłady pojawiają się zwykle wyrażenia (*umrzeć śmiercią tragiczną* czy (*iść*) *szybkim krokiem* – nadawano różne nazwy i różne zjawiska włączano do wyodrębnianych grup: narzędnik tautologiczny (Łoś 1904; Sinielnikoff 1960), *figura etymologica* (Heinz 1965/1988), konstrukcja z formalnym narzędnikiem (Kempf 1978), grupa imienna z determinatorem koniecznym (Frankowska 1982) i quasi-narzędnik (Bogusławski 2005). Badacze są zgodni co do tego, że rzeczownik w konstrukcji formalnie narzędnikowej jest tylko podstawą formalną do wprowadzenia wyrażenia określającego, „swoistym przysłówkowym »wyrzo-sufiksem« przy przymiotnikach” (Bogusławski 2005: 35), a dla jego realizacji

3 Próbę oglądu wielu kontekstów adverbialistów komentujących *mówiąc* podjęła też Dorota Piekarczyk (2013: 112–126; treść powtórzona w: Piekarczyk 2015). Niektóre wyrażenia (których status w jej pracach jest niejasny, nazywa je ona bowiem frazeologizmami, ale czasem analizuje ich segmenty jako osobne pełnoznaczące byty) opisała szczegółowo, jednak nie dała ich całościowego obrazu. Jej podstawowy podział pokrywa się z tym zaproponowanym przeze mnie (wyrażenia odnoszące się do nadawcy, metajęzykowe i metatekstowe), różnice występują w przyporządkowaniu niektórych wyrażen do poszczególnych grup.

4 Redundantnym w kontekście czasownika stanowiącego centrum wypowiedzenia czy – jak w opisywanym tu przypadku – (quasi-)imiesłowu przysłówkowego.

5 Po raz pierwszy wspominał o nich w 1864 r. Jan Vondraček. Stan badań do lat 80. XX w. opisuje Frankowska 1982: 10–11.

„muszą zaistnieć specjalne powody, np. identyfikacja narzędzia czy przypisanie mu jakiejś cechy” (Zaron 2009: 74). O znaczeniu całej frazy i jej adverbialnej interpretacji decyduje określenie rzeczownika (por. np. Łoś 1904; Nowakowska 1933; Heinz 1965/1988; Frankowska 1982).

Zwykle funkcję „przydawki”/„determinatora” itp. pełni przymiotnik, ale możliwe są też inne typy uzupełnień – rzeczownik w dopełniaczu i zdanie względne (por. Frankowska 1982: 104–106). Opisywana tu fraza *językiem* komentująca meta-tekstowe *mówiąc* dopuszcza dwa typy uzupełnień formalnych:

- a) przymiotnik, występujący w ante- lub postpozycji, np. *mówiąc prostym, normalnym, kolokwialnym, nieładnym, piłkarskim, taternickim językiem; mówiąc językiem dosadnym, trywialnym, profesjonalnym*,
- b) rzeczownik w dopełniaczu, np. *mówiąc językiem Wańkowicza, Kodeksu postępowania karnego, młodzieży, starych filologów, reklamy, matematyki*.

Ten drugi typ jest w tekstach zgromadzonych w NKJP częstszy i reprezentowany przez liczne i zróżnicowane wyrażenia.

W ujęciu Frankowskiej frazy z formą *językiem* zostały zaliczone do grupy wyrażen inkorporujących, czyli takich, w których „argument, konieczny do wykonania danej czynności, jest już jednoznacznie zawarty w treści czasownika nazywającego tę czynność” (ibid.: 67). Wyrażenie *językiem* jest dwuznaczne i może się odnosić do części ciała (np. *mówić skołowaciałym językiem*) lub „»produktów« myślenia i mówienia”, jak *język*, *wyraz*, *zdanie* (np. *mówić prostym językiem*). Z oczywistych względów interesować nas tu będzie wyłącznie znaczenie metatekstowe.

1.2. W literaturze wskazuje się na możliwość zastąpienia narzędnika tautologicznego przysłówkiem, zwykle sposobu (por. ibid.: 104), np. *uśmiechał się nieśmiałym uśmiechem* → *uśmiechał się nieśmiało*, *mówiła prostym językiem* → *mówiła prosto*. Możliwa jest też substytucja przez wyrażenia przyimkowe i przymiotniki, np. *patrzył smutnymi oczami* ≈ *patrzył smutno* ≈ *patrzył ze smutkiem* ≈ *patrzył smutny*⁶. Za derywaty grup nominalnych równoznaczne z przysłówkami uznała operatory o kształcie (*jakimś*) *językiem* Dorota Piekarczyk (2013: 115), co mają ilustrować przykłady: *mówiąc prostszym językiem* → *mówiąc prościej*, *mówiąc zwyczajnym językiem* → *mówiąc zwyczajnie*, *mówiąc innym językiem / innymi słowami* → *mówiąc inaczej*. Nie ma możliwości substytucji przez wyrażenia o funkcji adverbialnej konstrukcji z rzeczownikiem w dopełniaczu, np. *podciągnął płaszc pod szyję ruchem człowieka marznącego* (por. Frankowska 1982: 105–106), oraz przymiotników odrzeczownikowych („przymiotników występujących w funkcji dopełniacza”, Sinielnikoff 1960: 204), np. *wytęsknić dziewczęcą tęsknotą*. Według Frankowskiej wiąże się to

6 „Teoretycznie możliwe trzy rodzaje przekształceń praktycznie nie zawsze mogą być realizowane ze względu na ograniczenia leksykalne (brak odpowiednich przysłówków) lub stylistyczne” (Frankowska 1982: 74).

z funkcją tych wyrażeń – nie sposobową, lecz porównawczą, z czego wynika możliwość zastąpienia ich przez wyrażenia porównawcze, np. *podciągnął płaszczy pod szyję jak człowiek marznący*.

Większość obecnych w korpusie fraz formalnie narzędnikowych komentujących *mówiąc* to właśnie wyrażenia porównawcze, tak więc jedyną możliwością ich substytucji wydaje się użycie porównania:

- (1) I to „nienasycenie”, mówiąc *językiem Witkiewicza*, ta tęsknota do nieosiągalnego na trwałe szczęścia sprawia, że cechą najwyższych objawów sztuki jest smutek⁷.
→ mówiąc *jak Witkiewicz*
- (2) Obecnie do przedszkola uczęszcza 165 dzieci. Mówiąc *słowami pani dyrektor*, „o dużo za dużo”.
→ mówiąc *jak pani dyrektor*
- (3) Znak stopu wyrósł mu tuż przed maską i automobil, mówiąc *slangiem cyklistów*, wrypał się do rowu.
→ mówiąc *jak cykliści*
- (4) Jestem humanistą i na 2 lata przed maturą muszę „wkuwać” przedmioty takie, jak matematyka, fizyka, chemia, biologia tylko po to, aby mówiąc *żargonem uczniowskim*, nie oblać roku.
→ mówiąc *jak uczniowie*
- (5) Ale, mówiąc *językiem reklamy*: miał skłonność do darowywania sobie odrobiny luksusu.
→ mówiąc *jak w reklamie*
- (6) W roku 1955 właśnie nastał taki okres – odwilży, czy mówiąc *językiem partyjnym* – kryzysu.
→ mówiąc *tak, jak mówi się w partii*

Usunięcie nadrzędnika rzeczownikowego nie jest jednak zabiegiem czysto technicznym, jak uznawała Frankowska (1982: 69), według której „zbędne jest ujawnianie w tekście nazwy inkorporowanego argumentu, bo nie wnosi to żadnej nowej informacji”. Frazy porównawcze są bowiem uboższe semantycznie od wyjściowych. Mówiąc *językiem Witkiewicza* czy *słowami pani dyrektor*, cytujemy wyrażenia, których użyły te osoby, mówiąc *jak Witkiewicz* czy *jak pani dyrektor*, możemy cytować ich słowa, ale możemy też używać charakterystycznych dla nich tonu, emfazy itp. *Slang* i *żargon* są określeniami języka używanego przez konkretne grupy zawodowe czy społeczne, a określenia *język reklamy* i *język partyjny* wskazują na ich odrębność od innych języków (stylów). Wyrażenia *jak cykliści*, *jak uczniowie*, *jak w reklamie*, *jak się mówi w partii* są pozbawione tych treści.

7 Przykłady pochodzą z NKJP.

Jeśli chodzi o frazy z uzupełnieniem przymiotnikowym nazywającym właściwości języka (jego aktualność, zrozumiałość, styl itp.), to z reguły istnieje możliwość ich substytucji przez przysłówki, o ile nie ma ograniczeń leksykalnych, por.:

- (7) Żyli po swojemu, mówiąc *językiem potocznym* – odbijała im palma.
→ mówiąc *potocznie*
- (8) Choć bliska mu była, mówiąc *językiem dzisiejszym*, demokracja bezpośrednia, zastanawiał się, jaki powinien być idealny monarcha.
→ mówiąc *po dzisiejszemu*
- (9) Dres kieleckiego hiphopowca nie był w żaden sposób „obrandowany”, czyli – mówiąc *językiem oficjalnym* – nie miał żadnej metki, żadnego logo.
≠ *oficjalnie*
- (10) Odsłaniając fragment nóg, wbrew konwenansom, dama ta zyskała miano najseksowniejszej (mówiąc *językiem współczesnym*) kobiety swoich czasów.
→ *mówiąc *po współczesnemu / współcześnie*

Wydaje się, że tylko w wypowiedzeniach (7) i (8) wyrażenia formalnie narzędnikowe mogą być zastąpione innymi, semantycznie z nimi równoważnymi. W pozostałych wypadkach substytucja albo wprowadzają inne znaczenia ((9)), albo są w ogóle niemożliwe ((10)).

1.3. Obserwacje te przeczą zgodnym do tej pory opiniom polskich badaczy, jakoby formy narzędnikowe stanowiły figury etymologiczne (Heinz 1965/1988: 413), „syntaktyczne warianty kombinatoryczne, semantycznie równoznaczne [z przysłówkami], dające się wykorzystać stylistycznie” (Frankowska 1982: 107), w których „można bez specjalnej zmiany treści zastąpić narzędnik z przydawką przez odpowiedni przysówek – zawsze jednak taka operacja odbija się niekorzystnie na emocjonalnej stronie wypowiedzi” (Sinielnikoff 1960: 201). We współczesnej polszczyźnie konstrukcje te są już zgramatyzalizowane i pełnią funkcje adverbialne. Ogląd większej liczby kontekstów nie uprawnia też do mówienia o ich specjalnej wartości stylistycznej. Frazy oparte na *językiem* prymarnie występują w rejestrze mówionym i służą do bieżącego komentowania doboru wyrażenia, nie powinny zatem zbytnio odbiegać od możliwości percepcyjnych i przyzwyczajenia językowych odbiorcy.

O tego typu wyrażeniach tautologicznych porównujący języki indoeuropejskie i semickie Utz Maas (2007) pisał, że – choć wywodzą się one z redundantnych konstrukcji łacińskich typu *ludum ludere* czy *flumen fluit* i w literaturze antycznej (np. przez Plauta) wykorzystywano je jako charakterystyczne dla języka ludu – uległy (ulegają) gramatyzalizacji, tzn. służą wyrażaniu jakiejś funkcji gramatycznej. Maas pokazuje, że współcześnie w językach semickich konstrukcji tych używa się jako translatorycznych ekwiwalentów indoeuropejskich przysłówków (bo repertuar

przysłówków w tych pierwszych jest ograniczony do określeń deiktycznych typu ‘tu’, ‘teraz’, ‘dziś’).

2. Charakterystyka formalna i semantyczna konstrukcji narzędnikowych przy *mówiąc*

2.1. Rozpatrując szyk przysłówków względem *mówiąc*, zauważyłam, że neutralna jest ich postpozycja, a antepozycję zajmują te adwerbia, które najczęściej komentują quasi-imiesłów, co próbowałam tłumaczyć tym, że być może

im częściej dany przysówek występuje w kontekście *mówiąc*, tym bardziej się „emancypuje”, zajmując antepozycję i przesuając protetyczne *mówiąc* na pozycję nieakcentowaną (początek frazy parentetycznej jest wypowiedziany innym tonem niż poprzedzająca ją wypowiedź, to on więc przyciąga uwagę odbiorcy) (Kubicka 2017: 104).

Omawiane w tej pracy konstrukcje metatekstowe są szczególne z tego względu, że zawierają dwa wyrażenia zgramatyzalizowane (a więc można przyjąć, że bardzo ubogie semantycznie⁸), mianowicie nadrzędne w całej frazie *mówiąc* i narzędnikowe *językiem*⁹ otwierające miejsce dla „przydawki” – przymiotnika lub rzeczownika w dopełniaczu, stanowiących centrum semantyczne konstrukcji. Szyk rzeczowników w dopełniaczu komentujących inne rzeczowniki w polszczyźnie jest ściśle określony – postpozycyjny. Jednak jeśli chodzi o przymiotnik, możliwa jest zarówno ante-, jak i postpozycja względem rzeczownika, por. np.:

- (11) Został dealerem (*mówiąc dzisiejszym językiem*) produkcji ziemniaka-sadzeniaka.
- (12) Choć bliska mu była, *mówiąc językiem dzisiejszym*, demokracja bezpośrednia, zastanawiał się, jaki powinien być idealny monarcha.
- (13) Przymusowa przerwa w grze wybiła mnie, *mówiąc sportowym językiem*, z uderzenia.
- (14) Przedstawiciele dużego biznesu, *mówiąc językiem sportowym*, popełnili faul techniczny.

Jest ona oczywiście zależna od charakteru przydawki – gatunkującej bądź atrybutywnej¹⁰, stąd np. częstsze są połączenia *mówiąc współczesnym, dzisiejszym, prostym*,

8 Jednym z wyznaczników gramatyzalizacji (jakkolwiek pojmuje się ją i samą gramatykę, por. np. Traugott 2003; Diwald 2008) jest „blednięcie semantyczne” (*semantic bleaching*) zgramatyzowanych wyrażen w stosunku do ich jednostek wyjściowych, por. Lehmann 1982.

9 Jak pokazano wyżej (por. (1)–(6)), inne wyrażenia, takie jak *żargonem* czy *slangiem*, nie są redundantne, ponieważ niosą informację o rodzaju kodu bądź jego wartościowaniu przez nadawcę.

10 W wypadku doboru przydawek ze względu na ich funkcję należy raczej mówić o tendencjach niż regułach, por. np. Walkiewicz 2015: 133–136.

ludzkim językiem niż *mówiąc językiem współczesnym, dzisiejszym, prostym, ludzkim* oraz *mówiąc językiem sportowym* niż *mówiąc sportowym językiem*. Całkowitą przewagę w postpozycji mają przydawki uznawane za gatunkujące, w tym wypadku nazywające rejestr stylistyczny (*mówiąc językiem potocznym, kolokwialnym, oficjalnym*) bądź odmianę języka zawodowego (*mówiąc językiem dyplomatycznym, lekarskim, muzycznym, prawniczym, technicznym* itp.). Pozycja taka jest korzystniejsza z punktu widzenia rozkładu akcentów – centrum semantyczne frazy metatekstowej znajduje się w pozycji końcowej, a więc (z reguły) rematycznej.

2.2. Jeśli chodzi o semantyczny charakter przydawek, to odnoszą się one do operacji na komunikacie polegających na wyborze systemu znaków¹¹ i dotyczą:

- a) jego zrozumiałości (*ludzkim, normalnym, rzeczowym, zrozumiałym, zwykłym językiem*),
- b) oceny estetycznej rejestru (*eleganckim, dosadnym, frywolnym językiem*),
- c) jego charakterystyki chronologicznej (*współczesnym, dzisiejszym, dawnym, ówczesnym językiem*),
- d) stylu (*potocznym, kolokwialnym, codziennym językiem*),
- e) jego użytkowników ze względu na przynależność do grupy zawodowej lub społecznej (*językiem komentatorów sportowych, polityków, sztangistów, ekonomistów, kościelnym, partyjnym, młodzieży, gejów*),
- f) dziedziny, w której jest używany (*językiem medycznym, muzycznym, prawniczym, sportowym, technicznym; reklamy, psychologii, statystyki, boksu*),
- g) osoby, dla której jest charakterystyczny (*językiem św. Pawła, Dulskiej, Norwida, Lecha Wałęsy*),
- h) tekstu, z którego pochodzi dany fragment wypowiedzi (*językiem ustawowym, mitologicznym, biblijnym; znanej reklamy, protokołów sądowych*).

Dorota Piekarczyk pisze o tych wyrażeniach, że odnoszą się one nie do całego tekstu, ale do jego fragmentu i

służą do zaznaczenia, że pewne fragmenty tekstu zostały napisane przy użyciu wyrażen np. z innego rejestru języka, innego stylu, odmiany środowiskowej czy zawodowej (Piekarczyk 2013: 113).

Większość kontekstów rzeczywiście mieści się w tej interpretacji – wyrażenie (*jakimś*) *językiem* odsyła wprost do wyboru środków językowych ze względu na sytuację komunikacyjną (m.in. projektowanego odbiorcę), por. przykłady użyć dla wyróżnionych powyżej grup (oprócz a):

¹¹ Wyrażenia komentujące modyfikację treści (metatekstowe) nie odnoszą się bowiem do kodu językowego, por. *mówiąc ściśle* → **mówiąc ścisłym językiem* / **ścisłymi słowami, krótko mówiąc* → **mówiąc krótkim językiem* / **krótkimi słowami*, na co zwraca uwagę Piekarczyk (2013: 118).

- (15) Często oskarża się Papieża o to, że ingeruje w sferę polityki, że – mówiąc *nieładnym językiem* – miesza się do polityki. (dla b)
- (16) Odsłaniając fragment nóg, wbrew konwenansom, dama ta zyskała miano najseksowniejszej (mówiąc *językiem współczesnym*) kobiety swoich czasów. (dla c)
- (17) W przypadku gdy klient nie spłaca kredytu, bank – mówiąc *językiem potocznym* – wchodzi mu na hipotekę. (dla d)
- (18) Tym razem premier Donald Tusk – mówiąc *językiem młodzieży* – solidnie przegiął. (dla e)
- (19) Wyrok NSA, mówiąc *językiem prawniczym*, jest ostateczny i wymagalny. (dla f)
- (20) Ale to nie znaczy, że się lampartował, mówiąc *językiem pani Dulskiej*. (dla g)
- (21) Co wydarzyło się w ciągu tygodnia, to znaczy do 27 października, kiedy to Leon Kozłowski, mówiąc *językiem protokołów sądowych*, „wydalił się z Buzułuku i udał w nieznanym kierunku”, możemy się tylko domyślać. (dla h)

Współwystępowanie z metatekstowym *mówiąc* może też jednak sprawić, że formalny narzędnik zacznie pełnić funkcje metatekstowe (zob. 3), wprowadzać konteksty eksplikacyjne. W takich użyciach odmiennosc kodu przestaje być przedmiotem uwagi, a staje się nim treść, czasem tożsama z tą zwerbalizowaną wcześniej (por. (22)–(24)), czasem jednak zawierająca podsumowanie, wyjaśnienie czy nawet interpretację tego, o czym nadawca informował we wcześniejszych partiach tekstu (por. (25)–(26)):

- (22) Poinformowano go lakonicznie, że projekt „nie będzie procedowany”. Mówiąc *ludzkim językiem*, oznacza to, że trafił do kosza.
- (23) Jedno z trzech wyróżnień w Gliwicach otrzymał Krystian Duda za kolekcję skamieniałości roślin karbońskich, czyli mówiąc *najprostszym językiem*, niezwykle okazy... węgla.
- (24) Postprodukcja, mówiąc *normalnym językiem*, jest to montaż, udźwiękowienie wersji oraz przygotowanie wersji emisyjnej.
- (25) Pytanie o podatki to zagadnienie polityczne. A Pan Jezus zamiast schować się w kruchcie, odpowiada na nie; mówiąc *innym językiem*, miesza się do polityki.
- (26) [...] Kierowca złożył tylne siedzenie. Taksówkarze pomogli mu wsunąć rower. Żaden nie wybrzydzał, nie martwił się o tapicerkę. [...] „Czy dałoby się to załatwić na Okęciu? – pytałem sam siebie. – Czy któryś z warszawskich taksówkarzy zabrałby pasażera z rowerem? Czy zabrałby Turka z rowerem?”. Takie było moje pierwsze zetknięcie z Turcją. [...] Turcja pokazała mi oblicze życzliwe, przyjazne i rozsądne. [...] Kiedy pojawia się problem, to trzeba myśleć, jak go rozwiązać. [...] Mówiąc *prostszym językiem*: z Turkiem, panie, to idzie sprawę załatwić.

Podsumowując, można wskazać, że towarzyszące *mówiąc* frazy formalnie narzędnikowe o kształcie *językiem* (*jakimś*)/(*czyimś*) mają trojaką funkcję w wypowiedzeniach, mianowicie służą do informowania o:

- A. wyborze kodu/rejestru optymalnego ze względu na intencję komunikacyjną, por. (11)–(20), (22)–(24);
- B. źródle przytaczanych słów, por. (1), (21);
- C. tym, że następujące po nich informacje stanowią podsumowanie lub interpretację tego, o czym dotychczas była mowa, por. (25)–(26).

W dwóch pierwszych sytuacjach komentowany jest język wypowiedzi, wyrażenia te są więc metajęzykowe, w ostatniej – jej treść, pełnią więc one funkcję metatekstową.

3. Od metajęzyka do metatekstu – leksykalizacja formalnych narzędników

Wyrażenia pełniące funkcje metatekstowe nierzadko opisuje się w kontekście gramatykalizacji, leksykalizacji czy pragmatykalizacji (zob. np. Traugott 1995; Diewald 2011; Degand, Simon-Vandenbengen 2011). Zauważono, że procesy te tworzą continuum i czasem trudno je jednoznacznie rozgraniczyć. Ich współwystępowanie i wzajemne warunkowanie się można pokazać na przykładzie wyrażen z formalnym narzędnikiem *słowem/słowy*.

Podobnie jak towarzyszące metatekstowemu *mówiąc* często używane przysłówki *szczerze*, *inaczej* czy *krótko* (por. Kisiel 2014) również niektóre metatekstowe wyrażenia formalnie narzędnikowe uległy leksykalizacji, jak eksplikacyjne *innymi słowy* czy podsumowujące *jednym słowem*¹², por.:

- (27) Miała nadzieję, że okaże się on skuteczniejszy od psychoterapeutów, na próżno próbujących uświadomić pannie Dern przyczynę problemów miłosnych, czyli – *mówiąc innymi słowy* – ustatkować dość awanturnicze życie erotyczne aktorki.
- (28) Mój przyjaciel, który studiuje filologię klasyczną, byłby zdecydowanie lepszym lekarzem niż absolwenci ogłupiałych współcześnie Akademii Medycznych. Dlatego, że czyta książki, uczy się łaciny, jest rozmiłowany w prozie Dostojewskiego. Humanistą jest, *jednym słowem mówiąc*. Lekarz musi być humanistą.

Są one w tekstach na tyle samodzielne, że często występują bez quasi-imiesłowu, por.:

- (29) Twój widok znakomicie wpływa na moje samopoczucie. *Innymi słowy*, cieszę się, że cię widzę.

12 Szczegółowo dystrybucję i znaczenie tych wyrażen opisują Kisiel 2014 i Stępień 2014a.

- (30) Ale najważniejsze, że to świetna sekretarka. Nigdy jej się nie zdarzyło zapomnieć o jakimś terminie, załatwia wszystko bez pytania o szczegóły, *jednym słowem*, ideał.

Możliwość elidowania *mówiąc* zależy od frekwencji danego wyrażenia przysłówkowego i jego znaczenia (por. Bybee 2006: 714–715). Wysoka frekwencja zaś wynika z jego użyteczności w systemie komunikacji (por. Bybee 2003). Wielokrotnie powtarzane, przyjmuje nowe znaczenie i leksykalizuje się (staje się elementem leksykonu), a nawet, jak *jednym słowem*, może ulegać dalszej redukcji, por.

- (31) Trochę potrwało, nim do stodoły wkroczyli wielmoże. Zrobiło się kolorowo, pojaśniało od zbroi, klejnotów, złotych łańcuchów i klamr, *słowem*, rzeczy zupełnie nie pasujących do obscurnego wnętrza.

Można więc powiedzieć, że zleksykalizowały się formy oparte na kształcie *słowo*, służące do porządkowania większych całości tekstu (całych akapitów, ciągów myślowych), a nie – jak większość fraz opartych na *językiem* – do komentowania aktualnego doboru wyrażen ze względu na odbiorcę lub cel komunikacji. Zleksykalizowane wyrażenia pełnią nową funkcję – są metatekstowe, a nie metajęzykowe, tzn. nie służą do komentowania wyboru systemu znaków, ale do informowania o tym, że wprowadzana przez nie informacja stanowi podsumowanie lub interpretację tego, co zostało powiedziane.

4. Konkluzje

Wydaje się, że również konstrukcje quasi-narzędnikowe we współczesnej polszczyźnie uległy gramatyzacji i służą po prostu do wyrażania pewnych syntaktycznie (adwerbialia) i semantycznie projektowanych treści. Wbrew dotychczasowym twierdzeniom (por. 1.3) trudno się zgodzić z tezą, że wartość stylistyczna fraz *mówiąc językiem potocznym* i *mówiąc potocznie* jest różna, choćby dlatego, że występują one w tym samym rejestrze języka (mówionym). Obserwacja innych fraz formalnie narzędnikowych (np. z segmentami *głosem*, *krokiem*, *ruchem*), również w tekstach tłumaczonych, także nie potwierdza hipotez o ich stylistycznym nacechowaniu. W wypadku określeń nazywających rodzaj języka, jak *żargon* czy *slang*, ich usunięcie z wypowiedzenia będzie prowadziło do zubożenia warstwy informacyjnej. Straty semantyczne spowoduje również zastąpienie formalnego narzędnika o kształcie *słowami* (*kogoś*)/(*czegoś*) konstrukcją porównawczą. Dla wyrażen komentujących metatekstowe *mówiąc* nie bez znaczenia są też procesy pragmatyzacji – niektóre z nich specjalizują się / zaczynają się specjalizować w funkcji metatekstowej. Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule nie jest zatem jednoznaczna. *Mówiąc językiem potocznym*, mówimy *potocznie*, a *mówiąc prostszym językiem*, mówimy *prościej*, ale

niekoniecznie to samo, zwłaszcza jeżeli za pomocą tego wyrażenia wprowadzamy naszą interpretację opisywanych stanów rzeczy.

Literatura

- BELLERT I., 1977, *On Semantic and Distributional Properties of Sentential Adverbs*, „Linguistic Inquiry” 8, s. 337–351.
- BIRZER S., 2012, *From Subject to Subjectivity: Russian Discourse Structuring Elements Based on the Adverbial Participle Govorja ‘Speaking’*, „Russian Linguistics” 36/3, s. 221–249, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1007/s11185-012-9094-2>.
- BIRZER S., 2015, *Generally Speaking, Connectivity and Conversation Management Combined: The Functions of Russian voobščę govorja and Polish ogólnie mówiąc*, „Russian Linguistics” 39/1, s. 81–115, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1007/s11185-014-9143-0>.
- BIRZER S., 2016, *Assessing the Role of Pattern and Matter Replication in the Development of Polish komentarze metatekstowe Based on Infinite verba dicendi*, [on-line:] <https://www.academia.edu/109666631>.
- BOGUSŁAWSKI A., 2005, *O operacjach przysłówkowych*, [w:] M. Grochowski (red.), *Przysłówki i przymyki. Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, Toruń, s. 15–44.
- BYBEE J., 2003, *Mechanisms of Change in Grammaticization: The Role of Frequency*, [w:] B.D. Joseph, R.D. Janda (red.), *The Handbook of Historical Linguistics*, Oxford, s. 602–623, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1002/9780470756393.ch19>.
- BYBEE J., 2006, *From Usage to Grammar: The Mind’s Response to Repetition*, „Language” 84/4, s. 711–733.
- DEGAND L., SIMON-VANDENBERGEN A.-M., 2011, *Introduction: Grammaticalization and (Inter)subjectification of Discourse Markers*, „Linguistics” 49/2, s. 287–294, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1515/LING.2011.008>.
- DIEWALD G., 2008, *Grammatikalisierung, Grammatik und grammatische Kategorien: Überlegungen zur Entwicklung eines grammatikalisierungsaffinen Grammatikbegriffs*, [w:] Th. Stolz (red.), *Grammatikalisierung und grammatische Kategorien*, „Diversitas Linguarum”, t. 21, Bochum, s. 1–32.
- DIEWALD G., 2011, *Pragmaticalization (Defined) as Grammaticalization of Discourse Functions*, „Linguistics” 49/2, s. 365–390, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1515/LING.2011.011>.
- FRANKOWSKA M., 1982, *Grupy imienne z determinatorem koniecznym w języku polskim*, Warszawa – Poznań – Toruń.
- HEINZ A., 1965/1988, *System przypadkowy języka polskiego*, [w:] idem, *Język i językoznawstwo. Wybór prac*, Warszawa, s. 312–415.
- KEMPF Z., 1978, *Próba teorii przypadków*, cz. 1, Opole.
- KISIEL A., 2014, *Partykuły zdające sprawę z równoważności tego, co jest mówione*, [w:] A. Moroz, P. Sobotka, M. Żabowska (red.), *Maiuscula linguistica. Studia in honorem Professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*, Warszawa, s. 173–185.
- KUBICKA E., 2017, *Jak mówimy, jakoś mówiąc? Formalne i semantyczne właściwości adverbialnych uzupełnień quasi-imiesłowowego mówiąc*, „LingVaria” nr 1 (23), s. 99–113, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.12797/LV.12.2017.23.07>.
- LEHMANN CH., 1982, *Thoughts on Grammaticalization. A Programmatic Sketch*, t. 1, Köln.
- ŁOŚ J., 1904, *Funkcje narzędnika w języku polskim*, Kraków.

- MAAS U., 2007, *Syntaktische Reduplikation: stilistische Ressource vs. grammatische Form. Sprachbaudifferenzen in semitischen und indoeuropäischen Sprachen*, [w:] A. Ammann, A. Urdze (red.), *Wiederholung, Parallelismus, Reduplikation. Strategien der multiplen Strukturanwendung*, „Diversitas Linguarum”, t. 16, Bochum, s. 1–28.
- MOROZ A., 2007, *Uwagi o ciągach parentetycznych z segmentem mówiąc*, [w:] J. Kamper-Warejko, I. Kaproń-Charzyńska, J. Kulwicka-Kamińska (red.), *Studia nad słownictwem dawnym i współczesnym języków słowiańskich*, Toruń, s. 187–194.
- NIEHÜSER W., 1987, *Redecharakterisierende Adverbiale*, „Göppinger Arbeiten zur Germanistik”, t. 482, Göppingen.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] nkjp.pl.
- NOWAKOWSKA J., 1933, *Określniki sposobu w języku polskim. (Studjum opisowe)*, Lwów.
- PIEKARCZYK D., 2013, *Metafory metatekstowe*, Lublin.
- PIEKARCZYK D., 2015, *Frazeologizmy w funkcji metatekstowej – słów kilka o ich semantyce i pragmatyce*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” X, s. 67–83.
- SINIELNIKOFF R., 1960, *Narzędnik tautologiczny w poezji Juliana Tuwima*, „Poradnik Językowy” nr 5, s. 193–207.
- STĘPIEŃ M., 2014a, *Wyrażenia funkcyjne z ciągami nawiasem, słowem / słowy, prawdę – właściwości semantyczne, składniowe i prozodyczne*, [w:] A. Moroz, P. Sobotka, M. Żabowska (red.), *Maiuscula linguistica. Studia in honorem Professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*, Warszawa, s. 187–218.
- STĘPIEŃ M., 2014b, *Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi – właściwości semantyczne, składniowe, prozodyczne*, Warszawa.
- TRAUGOTT E.C., 1995, *Subjectification in Grammaticalization*, [w:] D. Stein, S. Wright (red.), *Subjectivity and Subjectivisation. Linguistic Perspectives*, Cambridge, s. 531–553.
- TRAUGOTT E.C., 2003, *Constructions in Grammaticalization*, [w:] B.D. Joseph, R.D. Janda (red.), *A Handbook of Historical Linguistics*, Oxford, s. 624–647, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1002/9780470756393.ch20>.
- WALKIEWICZ A., 2015, *O hierarchii reguł w nauczaniu języka polskiego jako obcego (na przykładzie szyku wyrazów)*, [w:] E. Kubicka, A. Walkiewicz (red.), *Nowe perspektywy w nauczaniu języka polskiego jako obcego III*, Toruń, s. 131–144.
- ZARON Z., 2009, *Właściwości semantyczne orzeczeń. Preparacje składniowe*, [w:] eadem, *Problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa, s. 52–88.

**Do we speak simpler when using a simpler language?
Formally instrumental phrases which characterize speech
Summary**

The paper describes the connectivity and the meaning of the formally instrumental phrase *językiem (jakimś)/(czyimś)* which co-occurs with the metatextual *mówiąc*. Depending on the filling of the valence spot, it can fulfill different functions: a) indicating the choice of the best code or register for the given communicative intent, b) indicating the source of a cited statement, c) informing how to interpret, according to the speaker, what has been said previously in the text. As is the case with other formally instrumental phrases counted as adverbials, here too a regular substitution of those forms with adverbial phrases cannot be observed. The restrictions, however, are probably not of lexical nature (the lack of the appropriate adverbials or adverbial constructions); rather, they result from the fact, that the meaning of the noun is relevant (the meaning of *mówiąc slangiem cyklistów* is different as *jak cykliści*). Sometimes there can be also observed a semantic emancipation of some formally instrumental forms (*innymi słowy, (jednym) słowem*).